

Avinguda Joan Fuster intersecció amb el camí dels Lladres. Fase I (Dénia)
Rubén Vidal i Bertomeu

Publicación digital

Actuaciones arqueológicas en la provincia de Alicante. 2005

Editor

Fernando E. Tendaro Fernández

Sección de Arqueología del Ilustre Colegio Oficial de Doctores y Licenciados
en Filosofía y Letras y en Ciencias de Alicante

Año de la edición: 2007

Depósito legal: A-981-2006

Nom de la intervenció:	Avinguda Joan Fuster intersecció amb el camí dels Lladres. Fase I
Municipi:	Dénia
Comarca:	La Marina Alta
Director:	Rubén Vidal i Bertomeu
Equip tècnic:	—
Autor del article:	Rubén Vidal i Bertomeu
Promotor:	Arpoespanya
Autorització:	2005/0201-A
Data de l'actuació:	14/04/2005 – 06/06/2005
Coordenades localització:	—
Períodes culturals:	Califal / taifal i modern
Material dipositat:	Museu Arqueològic de la Ciutat de Dénia
Tipus d'intervenció:	Excavació arqueològica

INTRODUCCIÓ

Davant el desenvolupament urbanístic projectat en la zona situada en la intersecció entre l'avinguda Joan Fuster i el camí dels Lladres, de Dénia, terrenys enquadrats dins de l'àrea IV d'especial protecció arqueològica, es va fer necessari la realització d'un estudi arqueològic previ a qualsevol afectació del subsòl.

Els treballs arqueològics tenien com a objectiu la detecció i delimitació de restes o nivells arqueològics que constaten l'existència d'un urbanisme situat a la banda exterior del recinte fortificat, així com la seua posterior documentació. La investigació ens va revelar com una bona oportunitat per a esclarir l'evolució urbana d'aquesta zona de la ciutat anterior a la construcció del recinte mural i la planificació pseudortogonal que va comportar.

Amb els motius abans exposats es va signar un conveni arqueourbanístic entre l'empresa constructora del solar (Arpoespanya) i el M. I. Ajuntament de Dénia, per a l'inici de les prospeccions arqueològiques, com també de la posterior excavació en extensió. Les despeses derivades de l'execució de l'estudi arqueològic varen estar sufragades completament per l'empresa urbanitzadora (Arpoespanya).

La intervenció arqueològica amb número d'expedient 2005/0201-A va estar prèviament autoritzada per la Direcció General de Patrimoni Valencià, pertanyent a la Conselleria de Cultura, Educació i Esports de la Generalitat Valenciana, amb data d'11 d'abril. L'estudi arqueològic va comptar amb la supervisió del Servei Municipal d'Arqueologia del M. I. Ajuntament de Dénia.

L'estudi arqueològic es va dur a terme en dues fases d'actuació diferents.

La primera fase, comprenia les tasques derivades de la prospecció arqueològica, tant de la parcel·la número 1 com de la número 2. Aquesta es va iniciar el dia 14 d'abril del 2005 i va comptar amb un equip format per dos peons especialitzats en arqueologia i un tècnic arqueòleg responsable de la direcció dels treballs, que en aquest cas fou Rubèn Vidal i Bertomeu. La primera fase va tindre una durada de una setmana, finalitzant el dia 20 d'abril.

La segona part de l'estudi arqueològic es va iniciar el dia 21 d'abril i va tindre una durada d'un mes i mig, finalitzant el dia 6 de juny.

L'equip que ha dut a terme aquesta segona fase estava format en un primer moment per set peons especialitzats, un tècnic auxiliar i un arqueòleg i director de l'excavació. L'equip es va completar amb la incorporació el dia 15 de maig de sis peons aportats per la propietat del solar.

Els treballs d'excavació es varen alternar amb les tasques de classificació i posterior catalogació de les restes materials exhumades durant el procés d'excavació. Una vegada inventariats en caixons, es vàrem dipositar en el magatzem del Museu Arqueològic de Dénia; la relació dels caixons es troba en l'annex, com també l'acta de dipòsit.

ENTORN ARQUEOLÒGIC

Les primeres dades d'investigacions sobre la situació de Daniya, desenvolupades tant per l'anàlisi i interpretació de la cartografia històrica com per les contribucions historiogràfiques de Marc Antoni Palau (mitat segle XVII) i de Roc Chabàs (final segle XIX), a més dels posteriors treballs de Josep Ivars (1982) i Rafael Azuar amb la tesi doctoral *Dénia Islàmica* (1989), vàrem obtenir una primera aproximació a l'estructura urbana de la Dénia islàmica, que posteriorment l'arqueologia s'encarrega de corroborar mitjançant l'ús d'un programa d'arqueologia urbana.

Aquest programa, conegut com a "projecte Daniya", es va encetar en 1982, coordinant una sèrie d'actuacions arqueològiques urbanes que fins a dia d'avui encara continuen.

Les dades obtingudes de l'estudi arqueològic, ens parlen de què la ciutat de Daniya s'estructurava al voltant de tres recintes concèntrics: alcassaba, albacar i la medina. A més a més dels ravals que envoltaven el perímetre de la ciutat, entre els quals destacava el raval del Fortí.

Els terrenys on s'ha dut a terme l'estudi arqueològic es trobaven enquadrats dins del jaciment conegut com el Fortí. Aquest topònim fa referència a l'emplaçament d'un fortí construït a final del segle XVIII, pel consolat francès, amb l'objectiu de defensar els seus interessos comercials, dins d'aquest recinte, més concretament a l'angle nord-est de la fortificació andalusina.

El Fortí és el gran raval marítim de Daniya, situat al sud-est de la medina, i separat de la medina pel Riatxol. Estava envoltat per un recinte defensiu que delimitava el perímetre del barri portuari; la conservació de bona part d'aquesta estructura defensiva ens ha permès assabentar-nos de les seues dimensions i la superfície real del mateix. Aquesta ocupava una superfície aproximada de 13 ha i una altitud sobre el nivell del mar entre 2,20 i 3 m. La via principal de comunicació entre el raval i la medina, salvava l'obstacle de la zona marjalenca del Saladar, era un pont que unia els accessos de la medina i el raval (que en el segle XVIII rebia el topònim dels Pontarrons).

La localització del raval està íntimament lligada a la ubicació del port islàmic enfront del raval, dada que ha estat corroborada per les actuacions arqueològiques subaquàtiques, així com amb l'emplaçament de les drassanes situades al sud del raval. Fruit del dinamisme de l'activitat comercial i de la fundació de les drassanes per Ab-Aderraman III, factors cabdals de l'esplendor de la ciutat andalusina als segles XI-XII.

D'aquesta forma la tanca protegia el raval per la banda sud-est; la marjal inculta del Saladar així com el Riatxol feien el mateix per la part de darrere del Fortí.

Les diverses actuacions arqueològiques dutes a terme dins del jaciment del Fortí, a partir de l'any 1989, ens han permès conèixer part de l'urbanisme d'aquest raval. La trama urbana ve configurada pels vials urbans, elements claus que marquen el ritme i l'organització de l'espai urbà, generant una

retícula pseudortogonal de nova planta, amb dues orientacions generals, nord-est/sud-oest i sud-est/nord-oest. Disposats de forma perpendicular delimitaven illes o blocs rectangulars on van estructurant-se les parcel·les urbanes i cases.

En la majoria de les excavacions realitzades s'han documentat àmbits de tipus domèstic, de gran variabilitat interna.

La gran part de les cases excavades estaven distribuïdes en tres cossos. En la primera crugia és on es localitza l'accés a la vivenda, la latrina i una habitació de petita grandària. La segona navada, de major dimensions i sense coberta, és on es trobava el pati i tota una sèrie d'elements diversos com el pou, safareig, cuina i la jardineria.

La tercera navada, de dimensions molt semblants a la primera, estava destinada a l'alcova o habitació principal. Aquest tipus d'habitatges tenen com a eix central el pati, al qual s'accedeix directament des del carrer i serveix com a distribuïdor de les diferents estances disposades al seu voltant.

L'abastiment d'aigua es realitzava generalment mitjançant pous, encara que també s'ha documentat el recolliment d'aigües en aljubs o cisternes. L'evacuació d'aigües residuals dels estatges es realitzaven per mitjà de desguassos que travessaven el mur de façana per a abocar a la claveguera, i que mitjançant els vials de trànsit anaven a parar fora del recinte urbanitzat.

Altre element registrat, i que té una especial rellevància, és l'aparició de restes de l'estructura defensiva o murada que envoltava a tot el recinte del raval, i que ja era coneguda per les fonts escrites d'època islàmica, així com per la cartografia històrica existent sobre la ciutat de Dénia.

L'estat actual de les muralles no és el mateix que ens descriu Roc Chabàs, a les acaballes del segle XIX, en la seua obra *La història de Dénia*, ja que poc després, amb les tanques d'obertura i ampliació del camí o actual carretera de les Rotes, és va dur a terme l'enderrocament de bona part de la fortificació. Les intervencions arqueològiques realitzades a la zona han documentat diversos segments pertanyents a la banda occidental, així com de la part oriental. Malgrat algunes d'aquestes restes no resten visibles, la tanca del raval presenta una forma trapezoïdal quasi rectangular, amb una orientació nord-est/sur-est.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS. FASE I

L'estudi arqueològic es va dividir en dues fases diferenciades: en primer lloc es va dur a terme una prospecció arqueològica amb l'objectiu de delimitar l'àrea d'extensió fora murs de les estructures mitjançant la realització de sis rases programades. Altre objectiu era el coneixement de la potència estratigràfica i la profunditat de les restes arqueològiques exhumades, per mitjà de la realització de sondejos en les rases abans esmentades.

Una vegada la parcel·la restava neta, es va procedir a la demarcació de les rases; aquestes comptaven amb una llargària propera als 200 m per una amplària de 90 cm aproximadament i una alçada variable, malgrat en la majoria dels casos no sobrepassaven els 80 cm de profunditat. La realització de les rases es va iniciar per la banda septentrional dels terrenys, amb un traçat paral·lel a la vorera de l'avinguda Joan Fuster, de manera que disposaven de la mateixa orientació que aquesta.

La documentació obtinguda durant la prospecció arqueològica ens va permetre delimitar l'extensió de les àrees d'interès arqueològic enquadrades dins dels terrenys prospectats, així com la potència estratigràfica de les restes arqueològiques.

En la parcel·la número 1, vàrem registrar una alta concentració d'urbanisme; la major part de les estructures documentades es concentraven en la banda oriental de la finca número 2. Malgrat també documentar nivells arqueològics en els límits més orientals de la parcel·la, encara que amb un percentatge menor de concentració. Les tasques de prospecció en aquest sector han exhumat un nombre important de murs perimètrics o de façana, murs secundaris, clavegueres, matamars, empedrats de còdols, paviments de calç, pous, que donen testimoni d'una densa trama urbana situada fora mur, la qual vertebrava tant espais públics com privats. En aquesta zona la prospecció arqueològica va localitzar restes d'un tipus d'urbanisme lleugerament diferent a l'abans esmentat. Aquest es caracteritzava per tindre un índex inferior de concentració d'estructures, representat per murs de façana, canalons, pous, així com clavegueres.

Una vegada delimitades les àrees que posseïen vestigis arqueològics, es va iniciar la segona fase de l'estudi arqueològic; aquest comprenia les tasques de excavació i documentació de les restes arqueològiques.

L'excavació arqueològica dels terrenys que conformaven la finca número 2 ha estat programada en dues fases d'actuació diferents (Fase I i Fase II), amb la intenció d'anar alliberant les fases, per a permetre la realització del projecte urbanístic d'una forma gradual.

La Fase I, abastava unes dimensions d'uns 3000 m², s'estenia dels límits occidentals situats en la vorera del camí dels Lladres fins a una longitud aproximada d'uns 70 m; l'amplària del solar era d'uns 34 m. Aquesta primera fase comprenia els sectors 2, 3 i 4 delimitats durant el procés de prospecció arqueològica.

La Fase II, enquadrava la part central de la finca número 2, abastava unes dimensions d'uns 1050 m², que s'estenien des dels límits orientals de la Fase I fins els 27 m de longitud, front a una amplària de 34 m. Aquesta segona fase comprenia el sector I, delimitat durant el procés de prospecció; es caracteritzava per contenir restes d'una densa trama urbana, amb tot tipus d'elements, per la qual cosa l'excavació en extensió d'aquesta fase es realitzarà completament de forma manual i consecutiva amb la finalització de l'excavació en extensió de la fase I. El projecte urbanístic en aquesta fase té programada la ubicació d'una terrassa i d'una piscina de tipus comunitària, que abastarà la superfície en la seua pràctica totalitat.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS. FASE II

La metodologia emprada en el procés d'excavació en extensió estava plenament condicionada pels resultats obtinguts en el procés de la prospecció arqueològica, així com per la delimitació de les àrees resultants.

Els treballs arqueològics varen encetar la segona fase de l'estudi amb la retirada de forma mecànica, mitjançant l'ús d'una màquina retroexcavadora, dels testimonis resultants de la realització de les rases durant el procés de prospecció.

Una vegada retirats els estrats superficials (es va realitzar una neteja arreu de tota la superfície de forma manual) es va procedir a l'excavació en extensió. Prenent com a eix l'orientació de la vorera de l'avinguda Joan Fuster, la superfície a excavar va restar dividida en 48 quadrícules de 5 x 5 m cadascuna, seguint un sistema de coordenades en el qual en l'eix d'abscisses es trobaven les lletres, i en el d'ordenades, s'ubicaven els números.

Després es va procedir a l'excavació arqueològica pròpiament anomenada; aquesta es va realitzar de forma manual seguint els principis establerts per Harris, on l'estratigrafia arqueològica juga un paper fonamental. Els estrats varen estar realitzats amb un ordre invers al de la seua deposició; totes les unitats estratigràfiques varen estar completament documentades, tant com si es tractava d'estructures de tipus vertical o horitzontal, així com d'estrats.

Les fitxes tècniques comprenien: ubicació de la unitat estratigràfica, una descripció acurada, establiment de relacions amb altres unitats, així com les cotes de nivell. Aquest registre es va completar amb la documentació fotogràfica, realitzada en tres suports diferents: el paper, la diapositiva i en el format digital. A més a més, es va realitzar una planimetria de les estructures exhumades i dels estrats a escala 1:10 i 1:50, així com seccions i alçats que reflecteixen l'estratigrafia del jaciment.

INTERPRETACIÓ

L'estudi arqueològic realitzat ha exhumat una escassa, encara que complexa trama urbana, en la qual hem distingit tres fases cronològiques diferenciades, basant-nos en els diferents nivells estratigràfics com d'habitació, a més de les diverses remodelacions que han sofert les estructures al llarg de cada època.

El conjunt de materials ceràmics recollits durant el procés d'excavació es caracteritza per la seua homogeneïtat tant cronològica com tipològica, respecte les formes documentades. La vaixel·la de cuina, amb un 50 % de les restes recollides, està representada per gerretes, cànters, cresols de bec, alfàbia, així com llibrells. La vaixel·la de luxe compta amb un percentatge del 40 %, i està quasi totalment representada per repeus anulars pertanyents a formes obertes (jofaines, atafors) majoritàriament amb la tècnica vidrada de verd i manganès sobre fons blanc. Altres tipus de formes vidrades com redomes s'han documentat esporàdicament. Es tracta de ceràmica de tipus califal, però de cronologia taifal. El conjunt de restes ceràmics es veuria completat amb un percentatge reduït del 10 % pertanyent a la vaixel·la de cuina, exclusivament representada per olles i cassoles, d'acabat molt groller.

Els materials ceràmics ens han permès obtenir una cronologia relativa del jaciment, ja que el seu estudi no ha estat finalitzat. El jaciment, adscrit al període califal-taifal, té una cronologia clarament enquadrada en les darreries del segle X o principi del segle XI, i s'estén fins la fi del segle XI. Llevat les

intrusions d'època moderna registrades en els nivells més superficials, les tres fases cronològiques del jaciment es caracteritzen per comprendre períodes d'activitats relativament curts en el temps, a més els canvis es produeixen de manera ràpida i consecutiva. Tant la superfície de les interfàcies d'estrat com la cronologia de les restes ceràmiques documentades així ho testimonien.

La seqüència estratigràfica, que tot seguit anem a detallar, s'estableix des dels nivells més antics o inferiors als més moderns o superiors.

Fase I

Aquesta se centraria en un moment que oscil·laria entre el final del segle X i principi del segle XI, moment en el qual Muiyad fundà la taifa de Dénia, i potser s'inicia el procés de desenvolupament urbà de la ciutat.

D'aquest moment sols hem pogut constatar l'existència d'un mur de grans dimensions (UE 35), amb una orientació nord-sud de 175° respecte del nord, que s'estén des de la banda septentrional fins aplegar als límits meridionals del jaciment, continuant al llarg del solar adjacent. El mur compta amb unes dimensions considerables, de 0,60 m d'amplària per una longitud d'uns 40 m i una alçada de 0,25 m. La fàbrica és de paredat de blocs calcaris de grans dimensions travats mitjançant l'ús alternant d'argila i de morter de calç. L'estructura s'assenta directament sobre l'estrat geològic (UE 5). Es tracta del sòcol d'un mur, que es veuria completat per un alçat de tàpia d'argila. Les dimensions de l'estructura, així com la seua disposició i l'absència total d'urbanismes relacionats amb el mur, ens fan pensar que realitzava la funció de tanca o delimitació d'un espai; potser es tractava d'un element de defensa anterior a la tanca del raval, o que tancava una zona d'horta pertanyent algun raval o finca de tipus agrícola.

Fase II

La fase II se centraria entre la primera mitat del segle XI i l'últim terç del segle XI. Aquesta es subdivideix en dues fases: A1 i A2, separades per un interval de temps molt reduït.

La fase II A, enquadrada en la primera mitat del segle XI i amb una cronologia poc extensa. Durant aquesta fase es va dur a terme un arrasament del mur de tanca, abans esmentat (UU. EE. 35 i 48), i la posterior construcció d'un primer

edifici en el qual hem documentat nivells més antics als dels tallers construïts en la fase II B.

L'edifici I es troba ubicat en la part meridional del jaciment, aquest està format per un mur de façana, UE 76, amb fàbrica de paredat de blocs calcaris travats en sec mitjançant l'ús d'argila roja i molt curada. L'edifici es veuria completat per les restes de dos murs perimètrics que tancaven l'edifici per la banda meridional (UE 60) com septentrional (UE 91). Ambdós murs són de fàbrica de paredat de blocs calcaris travats en sec, i compten amb una disposició perpendicular al mur de façana.

L'edifici contenia un mur paral·lel a la façana que dividia l'edifici en dues navades. La resta d'estructures que conformaven l'edifici estan totalment arrasades per la reestructuració realitzada en la fase II B. L'estat deficient de conservació de les estructures, no ens permet assabentar-nos d'altres aspectes d'aquest edifici.

Durant aquesta fase es va dur a terme la delimitació del vial per la banda oriental, bastint tot un mur de grans dimensions (UE 71) de fàbrica de paredat de blocs calcaris de grans dimensions travats en terra, que contava amb un elevat nivell de compacitat. Abastava unes mesures de 44 m de longitud per 0,60 m d'amplària, i la seua orientació era nord-sud de 175° respecte el nord. S'assentava directament sobre el mur (UE 48, 35) de la primera fase.

La fase II B restaria enquadrada cronològicament en el tercer quart del segle XI, moment en el qual se duu a terme una forta reestructuració de l'urbanisme, que es traduiria en la reforma del mur de façana del taller número 1, la realització dels diferents tallers situats a banda occidental del vial, així com el parament que tancaria el vial pe la banda oriental.

La reestructuració del taller anomenat número 1, es va traduir en la reforma de la banda septentrional del mur de façana (UE 76), així com la realització d'un pou de pedra (UE 59), un canal de desguassament relacionat amb aquest (UE 65), a més de dos barandats de compartimentació interna (UU. EE. 56, 55) que delimitaven una estança nova.

El taller número I, de planta rectangular, contenia dues altures, el corredor es trobava situat en el mur de façana, per damunt de la claveguera (UE 65), recolzant sobre el mur d'entrada es trobava l'accés de l'escala a la segona planta del taller.

La primera navada es disposava del corredor d'accés, el pati amb el seu pou i una canal de desguassament vinculat amb aquest que anava a buscar el vial. Quant a la segona crugia pertanyent al taller número I, l'estat de conservació és tant precari que no hem pogut documentar cap tipus de restes. La seua orientació era est-oest, 87° N.

El taller número II, es trobava continu al taller abans esmentat amb una disposició perpendicular respecte del vial, que provocava un costat més estret que corresponia amb el mur de façana. L'edifici de planta rectangular, estava format per un mur de façana (UE 77) amb una orientació d'est-oest de 95° respecte el nord, la banda meridional estava delimitada pel mur mitjaner (UE 91) que compartia amb el taller número I.

El perímetre septentrional estava delimitat pel mur mitjaner (UE 15) entre l'edifici número II i el número III.

El mur número 4 de l'edifici, amb una funció clarament de compartimentació interna, disposat de manera perpendicular als murs perimètrics, dividia el taller en dues crugies. La primera crugia comprenia l'accés a l'edifici, així com dos canals de desguàs de l'aigua (UE 23) que anaven a desguassar al vial de trànsit. L'estat de conservació de les restes era tan precari que no s'ha pogut documentar cap tipus d'element relacionat amb aquestes estances, amb l'excepció de les restes d'un pou (UE 64) situat en la segona crugia i que estava totalment afectat per les inhumacions dels èquids d'època moderna.

El taller número III, amb una disposició continua al taller número II, estava format per un mur de façana (UE 78) amb una orientació est-oest de 97° respecte el nord, i dos murs perimètrics (UU. EE. 15 i 92) que tancaven l'edifici tant per la banda meridional com septentrional.

L'existència de dos barandats interiors perpendiculars, de compartimentació interna (UU. EE. 16, 87), així com les mesures considerables, ens fan pensar en un taller de planta rectangular dividit amb tres crugies. L'única estructura documentada dins d'aquest taller és una claveguera (UE 19), que està integrada amb el primer barandat intern, amb una disposició perpendicular al vial, i que s'estén de la segona a la primera navada fins arribar al vial. La part occidental de la segona navada es troba totalment afectada per una bassa moderna de formigó (UE 40) vinculada a la sènia i a la bassa moderna.

El taller número IV, fitant amb l'edifici número III per la banda meridional, està format per un mur de façana (UE 79) de disposició paral·lela al vial, i per les restes de dos murs perimètrics (UU. EE. 92 i 42), que delimitaven l'edifici per la banda meridional i septentrional i que comptava amb una orientació d'est-oest de 85° N. Es tracta d'un edifici de planta rectangular; davant la inexistència de cap resta de barandats interiors, disposava d'una sola crugia i, a més, es trobava descoberta.

Vinculades amb aquest taller, hem documentat l'existència de les restes de dos claveguerams (UU. EE. 88 i 69), integrades amb el mur de façana, amb una disposició perpendicular a aquest. En la part central del taller s'ubica un pou amb brocal (UE 9) i una bassa (UE 47) excavada en el nivell geològic i relacionada amb el pou, ambdues estructures estan alineades amb les clavegueres, que desguassen al carrer. Aquest fet ens mostra una clara dependència dels tallers III i V respecte del taller IV per l'abastiment d'aigua.

Taller número V. D'aquest taller hem documentat una petita part, estaria format per un mur de façana (UE 79) paral·lel al traçat del vial, i per les restes d'un mur perimètric que delimitaria la banda meridional. Paral·lel al mur de façana, vàrem documentar les restes d'un barandat de compartimentació interna, que dividia el taller mínim en dues crugies.

Els dos murs, que delimitaven el carrer, comptaven amb un traçat rectilini que, a l'altura dels quadres D7 i E7, feia un lleuger retranqueig, modificant el traçat de vial i prenent una nova orientació de 30° nord-est.

El vial que conformaven aquestos dos murs, es caracteritzava per l'absència d'una claveguera central que arreplegaria les aigües que desguassaven les noves clavegueres documentades. En el seu lloc hi hem documentat una espècie de canal que s'estenia amb un traçat pseudoparal·lel davant dels murs de façana dels tallers II i III; es tractava d'un sistema de canalització de l'aigua (UE 46) bastant rudimentari, format per una canal sense cap tipus de pis i delimitada per dos paraments de fàbrica molt desigual: el parament occidental, emprant blocs calcaris de grans dimensions, que semblen reutilitzats, front el parament occidental, de fàbrica molt poc acurada i formada per pedres de petites dimensions provinents del nivell geològic, travades en sec.

Es tracta clarament d'unes construccions situades en la rodalia de la ciutat; la fàbrica dels seus murs, així com l'absència total de nivells d'habitat, ens fa

pensar en instal·lacions relacionades amb algun tipus d'indústria o departaments pertanyents a un rafal o finca agrícola, que varen estar en ús durant els darrers moments d'esplendor de la taifa de Daniya.

El moment d'abandonament se situaria a finals del segle XI i estaria plenament relacionat amb la construcció del sistema defensiu dels raval del Fortí i el fort procés de reurbanització que va comportar, com a resposta a un període de temps marcat per la bel·licositat, tant per part dels regnes cristians com per part dels diferents regnes de taifes.

Malgrat la major part de les estructures es troben bastant arrasades, hem diferenciat tres tipus de murs segons la seua fàbrica, així com per la funció que desenvolupaven.

La relació és la següent:

Tipus I: murs de façana, fàbrica de paredat de blocs calcaris de grans dimensions travats en terra, amb pedres de xicoteta grandària, disposades per la part interna dels murs i travats en sec:

- a) travats en sec,
- b) travats en argila,
- c) disposició en espiga.

Quant als pous documentats, també podem establir una petita tipologia segons la seua fàbrica:

Tipus I: pou de maçoneria de pedres calcàries i brocal de blocs calcaris travats en calç.

Tipus II: pou excavat en l'estrat geològic.

Tipus III: basseta excavada en el nivell geològic de fons pla.

Fase III: època moderna

D'aquesta època els vestigis documentats han estat bastant escassos, malgrat ser representatius d'una certa activitat desenvolupada al llarg del segle XVIII. Les restes documentades estan directament relacionades amb la ubicació de

dos estructures de tipus hidràulic, com són la sénia i una bassa, amb l'ús que d'elles es feia.

Aquesta fase està formada per la inhumació de tres esquelets pertanyents a tres èquids, que eren utilitzats per a realitzar l'activitat de la sénia, i que varen estar enterrats al costat més immediat d'aquesta. Aquests esquelets afecten directament les estructures islàmiques arrasant part de la segona navada del taller II i III, més concretament, arrasant part de les UU. EE. 15 i 44. A més, sembla segur que la realització d'aquestes estructures o les diferents reformes sofrides al llarg del temps, en cas de què es tractava d'una sénia fossilitzada des d'època antiga, foren les causants de la destrucció total de les estructures islàmiques ubicades en la part més occidental del solar.

BIBLIOGRAFIA

AZUAR RUIZ, R. (1989): *Dénia islámica. Arqueología y poblamiento*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert. Diputación Provincial de Alicante, Alicante.

BAZZANA, A. (1991): *La cerámica islámica en la ciudad de Valencia, I, Catálogo*, Ajuntament de València, València.

CHABÀS, R. (1986): *El Archivo*, tom I i II, Instituto de Estudios Juan Gil-Albert, Alacant.

CHABÀS, R. (2001): *Historia de la ciudad de Dénia*, Ed. París-València, Valencia.

GISBERT SANTONJA, J. A.; BURGUERA SANMATEU, V. i BOLUFER MARQUÉS, J. (1992): *La cerámica de Daniya -Dénia-. Alfares y ajuares domésticos de los siglos XII-XIII*, Ministerio de Cultura, València.

LÓPEZ ELUM, P. (2002): *Los castillos valencianos en la Edad Media (Materiales y técnicas constructivas)*, 2 vols., Generalitat Valenciana, València.

RUBIERA, M.ª J. (1985): *La Taifa de Dénia*, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alicante.

Vista aèria, procés d'excavació de la fase I

Procés general d'excavació, sector occidental, fase I

Vista superior vial

Detall de l'eixida de la canal (UE 81)